

Miskolczy Ambrus

Eltűnt akadémikusok nyomában: Zolnai Béla és *A magyar stílus*¹

Különös játéka a sorsnak: Eckhardt Sándor és Zolnai Béla egyazon évben láttak napvilágot, 1890-ben, és egyazon évben távoztak az élők sorából: 1969-ben. Mindketten a régi Magyarországhoz is kötődtek. Eckhardt Sándor Aradon született. A szamosújvári családból származó Zolnai Béla Székesfehérvárott született, de iskoláit Kolozsvárt a piaristáknál fejezte be. Mindketten a nagy elitképzőben diákoskodtak: az Eötvös kollégiumban, és természetesen külföldön is tanulhattak, és aztán harmincas éveikben egyetemi tanárok lettek. Eckhardt Sándor a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, Zolnai Béla a szegedi, majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a francia filológiai tanszék, illetve intézet munkáját irányította.

Mindketten polihisztorok voltak. Eckhardt Sándor nemcsak francia irodalmat tanított, és nemcsak a francia—magyar kapcsolatokat kutatta, hanem a Balassi-filológia egyik jelese is volt. Nagy szerepet játszott a reformkonzervatív értelmiségi tábor folyóiratának, a *Magyar Szemlének* a szerkesztésében. Kezdeményezője volt a közép-európai irodalmi összehasonlító kutatásoknak, ami egyben a szomszéd népek felé forduló szemléletváltást is jelentett az egyoldalú magyar kultúrfölényt hirdető szemlélet ellenében, amelyet Szekfű Gyula képviselt, akit tudománya és művészete miatt egyaránt tisztelt. Megalapítója volt az egyetemi Magyarságtudományi Intézetnek, amely az osztályok fölötti keresztény-nemzeti szolidaritás eszményét képviselte a tudományban. Hogy aztán a Kereszténydemokrata Párt aktív tagja legyen a II. világháború után újjáépülő országban.

Zolnai Béla bonyolultabb személyiség, több volt benne a művészlélek. Gyakori újságíró volt, önéletrajzi regényén is fáradozott. „Magyarcélú filológia”-ja — hogy az ő kifejezésével éljünk — nem egyszerűen kapcsolattörténet, hanem a francia és a magyar kultúra egymásba való integráltságának vizsgálata. Ennek Eckhardt a klasszikusa. Zolnai Béla máig a magyar stilsztika és nyelvészeti legkiemelkedőbb művelője. Folyóirata is volt: a *Széphalom*, amelyben Teleki Páltól Radnóti Miklósig közöltek, és még József Attila is tette volna, ha a Horger-botrány elmarad. Egyetemi tisztségviselőként is szolgált, a kor felekezeti klikk-szellemisége és a tudomány védelmében lépett fel, még párbajba is keveredve emiatt. Nem volt úgy vallásos, mint Eckhardt, kifejezetten ellene szegült

annak, hogy a keresztet a tantermekbe kitegyék, de a vallásos mentalitás egyik legavatottabb kutatója lett. Ő írta meg a „harmadik Rákóczi”-t: a vallásos író. Ő tárta fel a magyar biedermeiert.

Mindketten a magyar biedermeier világba születtek. Nagy történelmi élményük a Habsburg Birodalom és vele a történelmi Magyarország összeomlása: a forradalom, kommün, a káosz, az ellenforradalom és a konszolidáció...

Mindketten azon tudósok közé tartoztak, akik ha simulékonyak, hamar bekerülnek az Akadémiára. Zolnai Béla 1940-ben lett akadémikus. Eckhardtot többször kellett felterjeszteni, talán őt a legtöbbször a befutottak közül. Viszont 1949-ben egyszerre tették ki őket, Eckhardtot mint reakcióst, Zolnait kevésbé reakciónak minősítették, elsősorban tudatlannak...² Így amolyan félszáműzöttek lettek: tisztelet, megbecsülés övezte őket a jó érzésű kollégák részéről, de felső nyomás, hivatalos lekezelés nehezedett rájuk. Ugyanakkor a tilalom korszak lejárta után, már — a lehetőségekhez mérten — szabadon publikálhattak, természetesen a „megfelelő” mennyiségben. Eckhardt Sándor, mivel nem került el Pestről és megmaradhatott tanszékvezetőnek, jobban munkájának szentelhette magát, és míg ő szótárt szerkeszthetett, Zolnai abban csak „négerelhetett”, miközben magyar Larousse-ának terve dugába dőlt. Halála után kapta meg a méltó elismerést.³

Zolnai Béla szellemi függetlenségét mi sem jelzi jobban, mint éppen a magyar stílus sajátosságainak vallomások elemzése a *Mi a magyar?* című gyűjteményes munkában. Már amikor megkapta a felkérést, úgy vélte: „Ez lesz betetőzése nyelvészeti dolgozataimnak”.⁴

Zolnai Béla „A magyar stílus”-ban nyelvünket valamiféle hatalmas organizmusként, kollektív lényként jelenítette meg. 1957-ben — mint még látni fogjuk — ezen tanulmányát újra kiadta. A *Századokban* részletesen bemutattuk a kényszerű és önkéntes változásokat, amelyekre most csak néhány példát idézünk fel. 1939-i szövegének 1957-i módosításait kapcsos zárójelbe tettük, mert a szerző maga is használt szögletes zárójelet. Kapcsos zárójelbe kerültek tehát a régi szöveg módosított és elhagyott részei. És mivel a szerzőnek volt egy különlenyomata, amelybe valamikor 1957 után beleírt, szövegrészeket aláhúzott és itt-ott jelölte, mit hagytak ki, az oldalhúzással vagy aláhúzással jelölt részeket aláhúzzuk, lapszéli megjegyzéseit vastaggal szedtük.⁵

„A magyar nyelv népszámlálási állapota — írja Zolnai Béla — ugyanazt a képet tükrözi, mint amit a nép struktúra elemzéséből nyerünk: minden népcsoport, amely a magyarsággal érintkezett és amely felszívódott a magyarságba, nyomot hagyott szavaival a magyar szókincsben. A magyarság számára a magyarnyelvűség tudata előtt, az egész magyar történelem folyamán egy nagyobb életkeret lebegett, mint amit be lehet mérni az anyanyelv szűkebb határai közé. A Kárpátok medencéjében hazáját (uralmát és nyelvi felsőbbiségét) megalapító magyarságtól távol állott a gondolat, hogy törökkel himzett ugor nyelvet az itt talált földrajzi világra rákényszerítse. A honfoglalás utáni századokban valóban Szent István szavai szerinti {szent-istváni} kép tárult elénk: a magyar nyelv széttárja kapuit, fonetizmusát idegenszerű hangzatokkal, új szótag-kombinációkkal gazdagítja, mindenfajta jövevényt — szlávot, németet, latint, még egy-egy franciát és olaszt is — befogad és magyarrá alakít {nemesít}, úgyhogy az újkor elején, mikor végre a vulgáris nyelvek irodalmi életre ébredhetnek, a magyar nyelv már nem a steppék melódiáit {az orosz síkságok primitív melódiáit}

hordozza, hanem a Duna–Tisza-táj és a Kárpát-medence gazdag (gazdagabb) kultúráján és a nyugati államiság életharcában technikailag, eszközökben megizmosodva egy bonyolultabb [komplikáltabb] — «Az alap változásai befolyásolják a nyelvet» — Zolnai Béla ceruzás lapszéli megjegyzése — élet valóságaira (realitásaira) készült fel [fő]. A szláv szavak beözönlése arra vall, hogy a magyar artikuláció semmi nehézséget nem érzett az új hangkombinációkkal szemben, illetőleg, hogy könnyen át tudta alakítani ezeket a baráti néprétegből jött főnemákat az ugor-török szókincs analógiájára. A latinul szólás pedig második anyanyelve, első kultúrnyelve lett a magyar tanultaknak (elitnek). Az újkor elején az ugor magyar nyelv — török, szláv és latin elemekkel megerősödve — készen áll arra, hogy a szóbeliség állapotából irodalmi nyelvvé emelkedjék és az alkalmi használat, a gyakorlati közszükséglet kielégítése mellett szélesebb körben megszervezett politikai, vallási, világnézeti célokat szolgálva, közüggvé legyen.

A magyar nyelvben is megismétlődik a magyar csoda: A magyar nyelv szét-hullani látszik egy {szentistváni} sokféleségbe és mégis szilárdan összetartja valami belső atomerő, valami ezeréves gravitáció, örök univerzum-alkotó törvény. Az ősi finnugor szókészlet, az alapszavak számát illetőleg körülbelül felét alkotja a magyar szóanyagnak, ami azt jelenti, hogy származékaival és a jövevényszavak magyarképzős hajtásával együtt diadalmas és fölényes többséget teszi a tényleges szóhasználat anyagának.”

A magyar stílustörekvéseket „hármás jellemvonás” teszi jellegzetessé: „az érzelmesség, az egyéni szabadság és a népiesség”. Az érzelmesség a szubjektív hangban jut kifejezésre. A latin kódexet másoló szerzetes, amikor magyar szavakat is bebetold az idegen szövegbe — például: hullassatok — a betoldás következők: — keserűséges könnyeket — új kifejezésekre törekszik. „Mint hogy nem adhat mást, mint mi lényege: a hideg, merev tömörségbe öntött racionális-oskolás latin nyelv ellágyuló, szétfolyó, gyermeki lírára olvad föl a magyar kódexíró meleg lelkében. {A nyelv mindig stílus és tükre a kornak — Zolnai Béla lapszéli ceruzás megjegyzése.} Ebben az érzelmességben törnek fel „nyelvünk irracionális energiái”. Kicsit mintha tartana ezektől Zolnai Béla, mert eszménye a biedermeier és a túlságosan realista magyar stílus keveredése. „Az a stílus, amely középutat foglal el a triviális szélsőségek és a biedermeier finomkodás között: ebben a stílusban önmagára ismerhet minden kor magyarja. Ez a romantikusnak mondható stíluseszmény, amely irodalmunkat nem a francia klasszikus tragédia hideg, okoskodó nyelvművészetéhez, hanem Shakespeare elementáris kitöréseire, Schiller nyugtalan dikciójához, érzelmi erőpróbáihoz kapcsolja. Nálunk ez a germán nyelvalkat tudott magyar rokonhangzókra találni, nem Corneille intellektuális páthosza.” Zolnai Béla érenye, hogy politikai szempontoknak nem enged, és nem tör pálcat a német kultúra fölé.

Zolnai Béla saját kora elé is tükröt tart, valamiféle neobiedermeierként láttatja azt, amely a triviális felszín alatt is talál valami mély érzelmet: „A legkedveltebb, legáltalánosabb magyar lírai műfaj a népdal, illetőleg a népdalnak hitt műdal, amelynek modern, érzélgős változatai teljesen hatalmukba kerítették a magyar életet. Érzelmi fölfrissülésre zenészkávéházba járunk. Borozás és népdal: elválaszthatatlan társak. A németek katonazenénél, Wagner-melódiára söröznek: a szöveg nem játszik szerepet a tömeghangulat kialakításában. Nálunk azonban fő a szöveg, a muzsika csak kísérő, cífrázat rajta.

{És mégis, itt is, közelebb állunk a német lélekhez, mint a franciához.}” „Nálunk minden évad {szezón} új «magyar» nótát hoz, és mindenkinek megvan a maga «nótája». A népdalszöveg hozzátartozik érzelmi életünkhöz. Aki sok népdalszöveget tud, könnyen népszerű lesz a társaságban. A cigányzenéhez vagy kabarézongorához alkalmazkodó magyar dal-stílusnak főtulajdonságai: néhány érzelmes szóra korlátozott szókészlet; a természeti képek kultusza; ellágyulás és primitív eszközökkel mély élettartalom érzetése.”

Nemcsak Petőfi és Goethe néhány sorának összevetésével próbálta ezt éreztetni Zolnai Béla, hanem népdalrészlettel is, amelynek értékelését megint csak rövidítették. „A magyar stílusról való közfelfogás bátorítani látszik az érzelmesség kifejezéseit. Kikiáltjuk őket a világba. [Talán a magyar nép őszinteségéből is folyik ez a fölfogás, amely szerint a nyelv nem arra való, hogy elrejtse az érzelmeket, hanem arra, hogy kikiáltssuk őket a világba].”

„A magyar stílus” dicsérete önkritikával társult a nyelvi homály megítélésében is. Mert: „a magyar világosság csak eszmény, amit beszédünkkel nem szoktunk megvalósítani”. Ez azonban erények forrása is. „Az úgynevezett zeneiség is hozzájárul költői nyelvünkben a pusztán logikus-értelmi elemek háttérbe szorulásához. Ezt a zeneiséget, ezt a kifejező homályt végigkísérhetjük Balassitól kezdve Berzsenyin, Vörösmartyn, Aranyon keresztül Ady Endréig és napjainkig [Mécis Lászlóig].” Ezzel szemben: „A francia stílusideál lényegében a purizmus. Távoltartani a nyelvtől minden elemet, ami a hagyományos harmóniát zavarná.” Viszont: „Nálunk nemzeti norma a nyelvfélesztés. A mai nyelvszegényítő, a meglevő nyelvényanyagot variáló neopurizmus, amit főleg asszimilált, de gyöngye nyelvérzékű [német] honfitársaink [és érdemekre pályázó, de magyarul rosszul tudó zsidók] propagálnak, — múltó jelenség; a nyelvújítás tudott nagy találékonysággal alkotni, sőt semmiből is teremteni...”

Az egész tanulmányban ez az egyetlen izléstelen észrevétel, amelyet okkal húztak ki az 1957-i kiadásból, szerző és szerkesztő egyaránt. De hogy akkor mennyire csak nyelvbottlás ennek a korabeli közhelynek a felelője, mi sem mutatja jobban, mint az, ahogy ezt az általánosítást másnál elutasította. Egyik könyve lapszélére ugyanis a következő észrevételeket ejtette el: „Érzelmim uralkodik, mert nem való a külvilág elé az, ami lelke mélyén zajlik.” „Hát a francia?” „Összefügg ezzel hallgatagsága, szükséztávúsága. Ha valakinél ellenkező jelenségekre bukkanunk, ott nyugodtan feltételezhetjük, hogy még nem teljesen asszimilált magyarral állunk szemben.” Zolnai megjegyzése: „hülye”⁶. Mit gondolhatott Zolnai Béla, amikor újraolvasta „A magyar stílus”-t, és az inkriminált passzust oldalhúzással látta el?

De mindenekelőtt maga „A magyar stílus” szelleme és fő mondanivalója is érzékelteti, hogy a fenti általánosítás tollhiba volt. Míg például Németh László a nyelvújításban valamiféle végzetes katasztrófát látott, mert megbontotta az addig szerinte egységes nyelvet, Zolnai „magyar stílus”-ában a magyar nyelv hőskorát a nyelvújításért és az ellene folyó viták alkotják: „A harc kitört, a harc lefolyt és a magyar nyelv került ki diadalmasan mindenkor a küzdelemből. Mert nyelvünk egyéni behatásokra igen fogékony és — a szabadság elvével fogva — nem merevedik kötelező hagyományba. A magyar stílustörténet a legmozgalmasabb és a leginkább egyéni vezetésű valamennyi stílustörténet között. Egy állandó fonala van, amely végighúzódik egész irodalmunkon: a természetes-népies-reális stílus, de mennyi egyéni ellenhatás mindenünnen!

Gyökeres (Igazi) stílusforradalmi csak a magyarságnak voltak (amely politikában annyira idegen a fölforgatástól). A forradalmár francia a legállandóbb stílusú, nyelvteljes-tisztelő nép. Nálunk egy író stílusa átformálja az egész országot." Balassi, Kazinczy, Vörösmarty, Arany a nagy példák, és végül Ady. „Mikor Ady Endre «nyugatról» betör új időknek új dalaival, nagy háborúság fogadja. Megkövezik a stílusforradalmárt és az új szavak védelmezői hazaáruló-számba vétetnek. Miért? Mert (nálunk nemcsak az irodalom, hanem a nyelv is mélyebben nemzeti ügy, mint máshol és) egy új stílustól, amely új lelket leplez, egy új szótól, amely a régít elhomályosítja: a kontinuitás megszakadását lehet féltetni." Ugyanakkor: „Megnyilatkozik a stílus örökös nyugtalanlásában a magyarság önmagakeresése, a formáért való küszködés, belső vívódás, a soha-meg-nem-elégedés (Babits szava). A magyar írók sohasem elégedtek meg azzal, hogy a művészi formatökélyben önmagukat lássák; hogy az egyszer megtalált stílust örökérvényűnek, az igaz magyarság tükörének ismerjék el. A magyar író a forma mellett a magyarság leglényegét keresi. Kétségbe kell-e esnünk a magyar stílus örökös újakezdésein? A stílus célja a küzdés maga.”

Bár 1957-re sok minden kimaradt ebből a tanulmányból, a legfontosabb azonban csak egyetlen szó: a liberális, amelynek használatára Székfű Gyula szemlélete és frazeológiája ellen irányult: „A magyarság energiájának szintézise állítja Széchenyit is a nyelvezsmény szolgálatába, midőn fölisméri a nyelv «mágusi befolyását», de teljes szabadságot ad az írónak a bűvös erő egyéni kifejtésére: «a legfennköltebb írók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét, a velük rokonkeblűeken kívül, alig értheti és érheti el más»; — és midőn az (a liberális) asszimilációban látja a magyarság gazdagodását: «ha honi szavunk csak egy árnyalattal is mást jelent, mulassunk az idegen, minket gazdagító, s az anyanyelvvél majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi vendégszeretetet, mint amennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt ... az ember legszebb szabadságát, hogy szinte mindent kifejezhessen, ami lelkének rémlik, lelkében sejdül, benne rejtezik, ne áldozzuk föl színes előítéletnek...» A stílus szabadságáért való harc nemzeti probléma lesz Petőfinél is.” A liberális szó után kimaradt a magyar liberalizmust örök kategóriává tevő parafrázis: „A nemzetnek az a része, amelyik hivatva volt a vulgáris nyelvet európai színvonalra emelni, kétnyelvű gondolatvilágban élt, ha ugyan nem háromban, mert a polgárság kialakulásával a németiség is számot tartott a magyar «nemzeti» anyanyelvnek ápolására. Soknyelvű szentistváni országunkban, a nyugati germánság és a déli törökség ütközői között szinte csodaszámba megy, hogy nyelvünk uralkodói jellegre tudott emelkedni; hogy volt idő, éppen a legviharosabb korszak, amikor a Balkán felé a magyar lett a nemzetközi érintkezések diplomáciai nyelve, sőt a moldvai fejedelemségben udvari nyelvvel emelkedett; hogy a legnagyobb elnyomatások idején, II. József alatt és a Bach-korszakban válik legbűszköbb kifejezőeszközzé a magyarságnak; hogy a trianoni kisebbségsorsra kárhóztatva meg tudott maradni — nyilván benső fölénytudatának erejénél fogva — a Felvidéken is, Erdélyben is «előkelő», idegent asszimiláló nyelvnek. A latin hivatalos nyelv kiküszöbölésére irányuló évtizedes harcban a latin nyelv hívei hazafias érvekkel védték a hagyományokat és az ország egységét feltették. Vegyük hozzá a magyar nép évezredek liberalizmusát az idegenekkel szemben: az erdélyi szászok, a szepesiek zárt nyelvegységüket megőrizték a középkor óta; a tizenhetedik század elzászi-francia telepesei néhány évtized alatt el-

németesedtek; az ország fővárosától néhány kilométernyire ma is svábul, rácul prédikálnak. A magyar nyelv terjesztésére nem sietett királyi rendelet, mint a franciáknál (Villers-Cotterets, 1539). Ellenkezőleg, két ízben a germanizáció szoritotta ki iskolából és hivatalból nyelvünk jogait. Pesten a múlt század közepéig még díszes színház hirdette a nyugati szomszéd ígeit és a német színelőadások — alsóbbrendű nívón — egészen a világháború végéig fönntartották magukat a fokozatosan megmagyarosodó fővárosban, ahol még ma is van publikuma egy német napilapnak. A magyarországi német irodalom bibliográfiája több kötetre terjed. A nyelvére büszke, lelki sajátosságait féltve őrző magyar — a legpolyglottabb kultúrájú..."

De mi a szellem — a reformkonzervatívok ezen kulcsszava és alapfogalma? Ha a *Mi a magyar?* tanulmányait vesszük sorba, változatos képet kapunk. Szekfű Gyula ideológiai hőskölteményében a szellem már-már a ráció, amellyel megismerjük az objektív mozzanatokat. Babits imájában: a szellem köt össze embert és embert, még Istennel is. Eckhardt diagnózisában a szellem közgondolkodás a maga primitív szélsőségeivel. Zolnai Béla himnuszában a szellem-történet módszer, amellyel közelebb férközhetünk a szellemhez, ami a visszatartó anyagiság fölé emel, és végül is valamiféle energia, amely a szebb és jobb felé vezet.

Zolnai Béla a második világháborús és arra következő emberpróbáló időkben a wittgensteini dilemmák nyomában járt, élve és átélve a kétértelműségek lehetőségeit, anélkül hogy Wittgenstein munkáiban elmélyült volna. A hallgatás nagyobb tett, mint a beszéd — írta 1944-ben a *Magyar Nemzetben*: a megszállt Franciaországról, a megszállt Magyarországról, amelyet nemsokára újabb megszállók szabadítottak fel. Magyarország az előhalottak országa lett, annak aki a polgári normalitásban élt, az elvtársi világ perverz bohózat volt. 1949 derekán „A beszédes csönd” címmel irt megrázó vallomást. Ez legszemélyesebb és legkomorabb ekhója. Miként Heidegger a semmit osztályozta, úgy különítette el Zolnai Béla a csend formáit. Negatív csöndnek nevezte azt, ahogy Krisztus Pilátusnak nem válaszolt. Vajon úgy vélte, vége a keresztény béketűrésnek, amikor azt állította: „Ezzel a negatív hallgatással szemben azonban hivatkozhatunk olyan hallgatásokra, amik ékesebben szöölnek, mint maga a beszéd. Van beszédes csönd is. Ilyen: egy embercsoport kegyeletes némasága, vagy a tér megborzasztó némasága.” Pascal, Ady, Maeterlinck, Meredith, József Attila, Heine, Alfred de Vigny idéztettek tanúságtetésre.⁷ Zolnai Béla nem volt költő. Inkább a téma kifejtése, tudós elemzése érdekelte. Ezért cikkét is ironikus ígérettel fejezte be: „A hallgatásról, mint emberek közötti kifejező eszközről, könyvet lehetne írni.”⁸

Zolnai Béla „beszédes csönd”-je belső moraj külső burka volt. A szabad alkotás öröme a szabad olvasásban rejlett. Zolnai Béla, ha olvasott, lapszéli ceruzás megjegyzéseivel pedig nem kímélte sem az író, sem a kort, és tegyük hozzá: saját magát sem, mert amit az ötvenes években például Lamennais egyik művébe beleírkált, azért kaphatott volna néhány évet. Például Lamennais ama megállapítása mellé, hogy „a miniszterelnök fejedelmi hohér”, vagy: „a törvény szeszély”, odairta a lapszélre az évszámot: 1953, amikor pedig a romantikus abbé azon kesergett, hogy az emberek tökéletlen nyelven kell beszélnie, akkor megjegyezte: „Ha a nyelv elégtelen, akkor a gondolat több”.⁹ Jellemző, hogy Szekfű Gyula *Forradalom utánjában* semmi biztató üzenetet

nem látott, holott a szerző valamiféle metapolitikai szómágiával azt a reményét juttatta kifejezésre, hogy a Szovjetunió nem vezeti be a proletárdiktatúrát, hanem megtűr valamiféle „keleti demokráciát”.¹⁰

A „beszédese csönd” vihar előtti csend lett. Aztán 1956 nagy eseményeiből újra kihallatszott a biztatás, — ahogy a kereszténységet valló majd azzal ellenséges, de tőle elszakadni soha sem képes — Jules Michelet is írta: *Sursum corda!*

A szolidaritás nagy élménye: 1956. Az a nemzeti egység, amelyről 1939-ben Zolnai Béla írt „A magyar stílus”-ban — akkor — naiv álomnak tűnhetett. 1956 októberi forradalmában vagy lázadásában viszont a nyelv csodálatos egysége a nemzet egységében nyilvánult meg. 1848 emlékhelyein ünnepelték a felszabadulást: néhány napig, de meghatározó érvénnyel, hiszen a magyar biedermeierből — a normális polgári élet nosztalgiájából, nem kis hősiesség árán — megint sikerült valamit megvalósítani; megváltoztatva azt a képet is, amely bennünk és rólunk élt önmagunkban és másokban.

1956 úgy is felfogható, mint 1848 mitológiája. Az emlékhelyek felkeresése, nemcsak az utánzás aktusa volt, hanem valamiféle mély lelki kapcsolatot hozott létre az alapító személyiségekkel és eseményekkel. E nagy forgatókönyv megvalósítása pedig valamiféle reintegráció élményét nyújtotta: a fajharc és az osztályharc sebeit gyógyító közösségi élményét, Hannah Arendt szavaival: „az együttes cselekvésből eredő hatalom felvillanyozó élményét”, amikor „merészen megvalósították az utca szabadságát”, egyszóval fellázdak: Szabadság és Igazság jegyében.¹¹ 1956: „királyi örökség” — mint Albert Camus írta. Ez: „a szabadság, amelyet nem választottak, hanem egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!”¹²

Az októberi forradalom, a kegyetlen, a magyar történelem legkegyetlenebb ellenforradalmi megtorlása után is felszabadító erővel hatott. 1957-ben jelent meg Zolnai Béla *Nyelv és stílus* című tanulmánykötete. 35 év munkáját foglalta egybe. A reakció nem maradt el. Napirendre tűzött a szellemtörténet marxista bírálata. Martinkó András, a kitűnő irodalomtörténész feltehetően mint „munkáskáder”-t — apja bányász lévén — beugratta valamelyik ún. marxista játékmester. Az óvatlan és alaposan beugratott „marxista” kritikus, Martinkó András egyébként talán nem is sejtette, hogy a vulgármarxista sablonok alkalmazásával milyen érzelmi reakciókat vált ki a megbíráltból, akit — feltehetően — nem akart megbántani. Végül is dicsérte a művet, amelyről a stíluselemzés, ill. a stíluskultusz történetiségét és korszerűségét is bemutató ki-egyensúlyozott (ellen-)ismertetés is született, miközben olykor kioktató, és őt — burkoltan német nacionalista szemlélettel vádolta — hiszen az ún. marxista reci-rítusnak a tisztátalanság vádja elengedhetetlen eleme volt.¹³ Egyébként a marxista kritikus valójában éppen úgy nem volt marxista, mint a megbírált, sőt, inkább ő érezhette magát áldozatnak, és ha olvasta (volna) Zolnai Béla válaszát, még inkább, legalább kettős áldozatnak.

Zolnai Béla meg is ragadta az alkalmat, hogy Martinkónak válaszolva az egész kornak feleljen. Talán sejtette is, hogy mi lesz vitairatának a sorsa. A régi barátnak, Keleti Artúrnak — aki jobban ismerte a dörgést — 1959. június 26-án a következőképpen számolt be: „Szép az, amit érdek nélkül nem tetszik kiadni.”¹⁴ A legszebb benne öncélúsága. Nem is adták ki. De ha belelapozunk, akkor a szellem szabadságharcának lehetünk tanúi, a fajvédő ellenforradal-

miság és az őt követő vulgármarxista obskurantizmus ellenében, amelyek ráépültek — negatív vonatkozásban egyébként serény — ún. keleti lomhasá-gunkra. Íme egy példa, amikor a megbírált tanulmánykötet egyik dolgozatáról külön kiemelte, hogy annak célja: „bizonyítani, hogy argó szavaink hamar bejutnak az irodalomba és köznyelviesülnek. (pl.: srác, duma, muri, balek). Ezt a szerintem figyelemre-méltó konklúziót bírálóm agyonhallgatja, holott bírálói tisztelte a könyv tartalmának ismertetésére is kötelezte volna.” Zolnai Béla gondolatmenete a továbbiakban szerves folytatása annak, amit „A magyar stílus”-ban a neopurizmus kapcsán kifejtett, és éppen ez hitelesíti — megint csak prókatori ravaszságra is valló — fejtegetéseit: „Azt hiszem, egynémely nyelvpolitikusunkban titokban még mindig a fehérterror bűnös Budapestjének ködös képzetei működnek tovább. Akkor vált jelszóvá, hogy minden ami «pesti» az nem magyar, hanem idegen és irtani való! Minden ország büszke a fővárosára. Úgy tekintenek reá, mint a haladás, a fény, a kultúra centrumára. Páris: ville lumière... Csak nálunk igyekeznek fajvédelmi alapon, a «szüz» vidék nevében és más babonák segítségével, gyűlöletet terjeszteni az új Babilon ellen. Ha Pesten elterjed és köznyelviesül egy szó — mint például a héber eredetű, rokonszenves srác, a szintén héber alma «nem», a cigány csaj «leány» —, akkor rögtön lecsap rájuk a dilettáns nyelvvédő és szent háborút hirdet ellenük. Nem annyira idegen eredetük miatt, mert ezt a szakemberek is csak újabban kutatják, hanem éppen «benszülöttségük», pestiességük okán...

Mintha Budapestet, a főváros népét, a pesti humort ki akarnák zárni a nyelvteremtésből, holott a magyarságnak ez a centruma termeli a legtöbb új szót.”

Budapest kultusza 1959-ben: a történelem iróniája is. Hiszen most ez lett a „bűnös város” 1956 forradalma miatt. A „srác” szó pedig meglehetősen fekete listára került a fiatalok részvétele nyomán. Ahogy Zolnai Béla a fehérterror Budapest-ellenességét az 1956-ot követő vörösteror légkörében megidézte srác szavunkkal, a történelem ironikus válaszára emlékeztetett, a kérdésre: „Mi a magyar?”

E kérdést persze Zolnai Béla nem feszegette, az ily című kötetre sem utalt, amikor az irodalomtudomány doktora cím elnyerése végett a kirúgott akadémikus még 1956 előtt összeállította publikációs listáját. Ebben 1940-ben megjelent önálló kiadványként szerepel „A magyar stílus”. Viszont míg többi munkáját nem nagyon kommentálja, ezt hosszabban, így látva lényegét:

„Igyekeztem a magyar nyelvtörténet és a mai nyelvállapot alapján dokumentumokkal alátámasztva a magyar nyelvi eszmény és a magyar nyelvkarakter lényegét jellemezni.” És azt, hogy „a magyar életben az írás nem életfékező, hanem életfokozó; a stílus eszménye a dinamizmus és a szingazdagság.”¹⁵ Talán nem fellengzősködés, ha Zolnai Bélát Antaeushoz hasonlítjuk, a mitikus óriáshoz, akit ha tusa közben a földre vertek, anyjától: a földtől új erőre kapott. Zolnai Béla az „életfokozó” nyelvben nyert új erőt. Utolsó könyvének üzenete már nem öncélú. Ő aki, 1944 márciusának végén Kolozsvárt Voltaire-ről írva azon tűnődött el, hogy „Goethe szerint ő alapozta meg véglegesen a szellem birodalmát Európa lelki közösségében. De hová lett azóta az Erasmusok, Voltaire-ek lelki közössége?”¹⁶ — 1963-ban megjelent újabb tanulmánykötetével: a *Nyelv és hangulattal* a tények és az értelem elvesztett harmóniája felé tartott. Imre Sándor 1879-i figyelmeztetését idézve: „itt is a tudomány hatalma a legtöbb, itt is csak a tények felett s csak az értelem mondhat ítéletet”, így üzent

a világnak János evangéliumának parafrázisával, és még a következő szavakkal: „A formák és hangok változásainak társadalmi törvényszerűsége vagy történeti egymásutánja mellett tárgya lehet a nyelvtudománynak az a nyelvi élet is, amely egyéni kezdeményezésre és közösségi szankcióval előttünk teremti magának az új formákat vagy öncélú akusztikai eszközökkel — gyarapítja önmagát. Ennek éppúgy jelene, múltja és jövője, örök története van, mint minden nyelvi jelenségnek. A nyelv ebből a szempontból nemcsak mechanikus fizikai történettel bír, hanem mint az emberi érzelem-értelem-társadalom folyton alakuló emanációja is előttünk áll. A tudomány az élet teljességét vizsgálja.

Kezdetben vala a hang. De a hang nemcsak élettelen fizikai tünemény, hanem maga is: lelkes élet.”¹⁷

A beszéd visszanyerte méltóságát?

A szellem ethoszában élő metapolitika hordozói mind tragikusan elmagányosodva haltak meg. Az ember, amitől fél gyakran beteljesedik: Zolnai Béla a hajdani barát, a költő Juhász Gyula sorsától félt, és arra jutott, beszédképtelen élőhalottá vált, miután többször is felidézhetette, miként írta meg a szegedi költő egyik nagy szonettjében Baudelaire elméjének elborulását. A némaságra ítéltek helyett szólni szép és felemelő — Jules Michelet előadásainak szinte refrénje.¹⁸ Munkáit ugyanakkor kritika, ez pedig — mint hajdan Gaston Bachelard hangsúlyozta — álmódózás az álmódózásról. És ki tagadná, ha szerete nézünk a világban: a magyar metapolitika is szép emberi álom a maga csodálatos sokszínűségében, fény és árnyék összjátékával együtt, vagy inkább annak ellenére. Talán ez a legtöbb, amit egy emberi magatartásról el lehet mondani — eltűnt akadémikusok nyomában.

JEGYZETEK:

- 1 Jelen dolgozatunk a megjelenésre váró munkánk: „Szellem és nemzet: metapolitika I. A francia szellem, a Mi a magyar? és A magyar biedermeier világáról. Fejezetek a magyar reformkonzervatívok életéből: Babits Mihály és Szekfű Gyula. Eckhardt Sándor és Zolnai Béla dialógusai” néhány részletének változata, amely — némileg más formában — előadasként elhangzott a Modern Filológiai Társaság Román Szakosztályának alakuló ülésén. Ezen dolgozat első változata: „Mi a magyar?” A nemzetkarakterológia és a nemzeti mitológia választóján. Századok, 1988. 6.sz. 1263—1304. Munkánk a kelet-európai nemzeti mitológiákkal foglalkozó OTKA pályázatunk keretében készült.
- 2 *Huszár Tibor*: A hatalom rejtett dimenziói. Bp. 1995. 145—151.. 166.
- 3 *Németh G. Béla*: Zolnai Béla (1890—1969). Irodalomtörténeti Közlemények, 1969. 4.sz. 520.; *Szathmári István*: Utolsó búcsú Zolnai Bélától. Magyar Nyelv, 1969. 383.; *Benkő László*: Zolnai Béla élete és munkássága (1890—1969). Bp. 1990.
- 4 MTAKK, 4138/34.
- 5 Lelőhelye: MTAK, 474 532
- 6 *Trócsányi György*: A magyar nemzeti karakter. Bp. 1940. 16. (MTAK, 814 229)
- 7 *Zolnai Béla*: Nyelv és stílus. Bp. 1957.. 294.
- 8 *Zolnai*: Nyelv és stílus, 293—294.
- 9 *F. Lamennais*: Paroles d'un croyant. Paris, [é.n.] 24., 31., 70. MTAK, 820 720
- 10 *Glatz Ferenc*: Történetiró, nemzet, társadalom. *Szekfű Gyula*: Forradalom után. Bp. 1983. XXX.
- 11 *Hannah Arendt*: A totalitarizmus gyökerei. Bp. 1992. 681.
- 12 *Albert Camus*: Essais. Paris, 1965. 1784.
- 13 *Martinkó András*: Zolnai Béla: Nyelv és stílus. Magyar Nyelvőr, 1958. 243—256
- 14 OSZKK, Fond 117, Keleti Artúr, 688/6.
- 15 MTAKK, Ms. 4143/15.
- 16 *Zolnai Béla*: Voltaire. MTAKK, Ms. 4132/7.
- 17 *Zolnai Béla*: Nyelv és hangulat. Bp. 1964. 293.
- 18 Jules Michelet: Les leçons au Collège de France 1847. [Az előszót írta Miskolczy Ambrus, a forrásokat kiadta Szabics Imre és Patrick Quillier közreműködésével.] Bp. Universitas Kiadó, 1999.